

УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПІДПРИЄМСТВА У КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У сучасних умовах господарювання стійке та успішне функціонування підприємств значною мірою залежить від організації ефективної системи управління грошовими потоками. При цьому мінливі ринкові відносини в Україні вимагають розробки новітніх підходів до управління грошовими потоками суб'єктів господарювання на базі досягнень сучасної економічної теорії. Кількісна і якісна характеристика грошових потоків підприємства обумовлюється його диференціальними особливостями: розміром, організаційно-правою формою, галузевою приналежністю тощо, а також станом зовнішнього середовища. Тому управління грошовими потоками підприємства можливо розглядати з позиції сучасних економічних теорій – контрактів і організацій [1, с. 152-181, 191-233; 2, с. 34-37].

Систематизуємо погляди сучасних вчених на проблеми управління грошовими потоками і надамо їм критичну оцінку з точки зору можливості застосування інструментарію вказаних вище інституціональних теорій. В спеціальній літературі найбільше поширення одержали наступні визначення [3, с. 6]:

- грошові потоки в широкому розумінні - надходження і витрати коштів у результаті фінансово-господарської діяльності підприємства;
- грошові потоки у вузькому розумінні - приріст або зменшення оборотних активів підприємства;
- грошові потоки з точки зору математичної статистики та теорії можливостей - послідовність фактів надходження або вибуття коштів у певні моменти або періоди часу.

Драч В.І під «грошовим потоком» розуміє розподілений у часі ряд платежів з позитивною величиною (надходження) і негативною величиною (виплати), що проходять по рахунках коштів підприємства [4, с. 3].

Наведені вище визначення грошових потоків не в повній мірі відповідають потребам ефективного управління підприємством, бо ґрунтуються на вузьких підходах (бухгалтерському, фінансовому, статистичному) і не є динамічними (не враховують мінливих умов функціонування підприємств). Більш досконалим з цієї точки зору є визначення Бланка І.О.: «денежный поток предприятия представляет собой совокупность распределенных по отдельным интервалам рассмотренного периода времени поступлений и выплат денежных средств, которые генерируются его хозяйственной деятельностью, движение которых связано с факторами времени, риска и ликвидности» [5, с. 29]. Але найбільш відповідним у контексті управління грошовими потоками у контексті інституціональної економічної теорії є дефініція, надана Поддєрьогіним А.М.: під грошовим потоком розуміється «сукупність розподілених у часі подій, які пов'язані із відособленим та логічно завершеним фактом зміни власника грошових коштів у зв'язку з виконанням договірних зобов'язань між економічними агентами» [6, с. 57], бо вона вказує на взаємозв'язок грошових потоків із контрактами і специфікою інших організацій.

На відміну від цитованих вище тверджень щодо сутності грошових потоків, Ластовенко О.В. визначає сутність поняття «система управління грошовими потоками» як сукупність взаємозалежних елементів, які забезпечують цілісність і єдність всіх аспектів управління грошовими потоками підприємства [7, с. 5]. Він також використовує поняття «когнітивний інструментарій управління грошовими потоками», який визначає як складовий

елемент системи управління потоками коштів підприємства, що забезпечує прийняття і реалізацію управлінських рішень на базі інтелектуального потенціалу суб'єктів управління.

Формування ефективної системи управління грошовими потоками підприємства ускладнюється нестабільністю зовнішнього середовища, у якому функціонує підприємство та невизначеністю впливу факторів, що негативно відбивається на життєздатності підприємства в цілому. Тому управління грошовими потоками пропонується розглядати в системі ризик-менеджменту. Складність діалектичного взаємозв'язку між грошовими потоками і ризиком підтверджує дефініція невизначеності, під якою Буряковський В.В., Грабчук О.М. розуміють властивість економічного середовища формувати нестабільні грошові потоки у просторі та часі [8, с. 149].

В системі ризик-менеджменту розрізняють поведінкову та природну невизначеність [9, с. 63]. Поведінкова невизначеність характеризує складну ситуацію розробки рішень, в якій особа, що приймає рішення, не є єдиним суб'єктом, від волі якого залежить хід та результат операції; є ще й інші суб'єкти, чиєю думкою не можна нехтувати при розробці рішень у силу сформованих відносин (правових, договірних або конфліктних). Природна невизначеність характеризує складну ситуацію розробки рішень, де особі, яка приймає рішення, не відомо які чинники формують механізм ситуації або як ці чинники взаємодіють.

Метою даної статті є адаптація теорій контрактів і організацій до управління грошовими потоками підприємства. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі: надати авторську дефініцію системі управління грошовими потоками у контексті інституціональної теорії; ідентифікувати і систематизувати контракти, які приводять до руху грошових коштів; з'ясувати природність невизначеності грошових потоків, дослідити вплив способів організації на рух грошових коштів; виконати моделювання управління грошовими потоками залежно від типу контрактної угоди.

У контексті інституціональної теорії під системою управління грошовими потоками слід розуміти сукупність основних елементів розробки та реалізації контрактів, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням коштів підприємства.

Розглядаючи механізм управління грошовими потоками у контексті теорії контрактів, на думку авторів, доцільно ввести поняття «грошовий контракт», під яким слід розуміти добровільну угоду між сторонами, яка гарантує поставку товару або послуги за умов виникнення руху грошових коштів. Укладаючи грошовий контракт, економічні агенти покладаються на можливість використання формальної техніки для вирішення ймовірних конфліктів та суперечок між ними відносно формування, розподілу та використання грошових потоків, а також на можливість державного регулювання виконання грошових зобов'язань, зафіксованих у цьому контракті.

Протягом тривалого часу увага економістів практично була звернена виключно на ринок та ринковий механізм, ціни. Але, слід зазначити, що існують ситуації, коли здійснення ринкових угод є настільки дорогим і неефективним, що слід віддавати перевагу іншим угодам, альтернативним ринку. З точки зору контрактного права розрізняють класичні контракти, неокласичні контракти та контракти, що передбачають утримання від ряду дій.

Досліджуючи грошові контракти з позицій теорій контрактів і організацій, доцільно виділити три основних напрямки, за якими можна класифікувати грошові контракти:

- моделювання способів організації розподілу грошових потоків між незалежними агентами через безперервну адаптацію цін, які грають роль сигналів і визначають їх вибір, тобто управління «класичними» грошовими контрактами з сильними стимулами в умовах ринку;

- вивчення грошових контрактів, рішення відносно яких приймаються економічними агентами спільно, з попередньою координацією цих дій, орієнтованих на досягнення заздалегідь визначених цілей, тобто грошових контрактів із середніми стимулами, які

передбачають утримання від ряду дій та формуються в рамках інтегрованих структур або «ієрархій»;

- дослідження грошових контрактів між партнерами, які залишаються конкурентами в одних сферах діяльності, тоді як в інших - координують свої дії за допомогою формальних відносин, тобто дослідження «неокласичних» грошових контрактів гібридних форм, які характеризуються слабкими стимулами.

В Україні функціонують сотні тисяч підприємств різних форм власності, які здійснюють свою діяльність відповідно до діючого в країні законодавства. Вони працюють на принципах господарської самостійності, матеріальної зацікавленості у результатах господарсько-фінансової діяльності і матеріальної відповідальності за ці результати. При цьому управління грошовими потоками підприємства не може здійснюватися безконтрольно, хаотично, тому що у роботі підприємств можуть мати місце різні недоліки, помилки, конфлікти, які знижують ефективність виробництва та призводять до збільшення трансакційних витрат.

З метою підтримки здатності підприємства ефективно функціонувати і пристосовуватися до змін зовнішнього середовища зробимо спробу сформулювати систему управління грошовими потоками по видах господарської діяльності у контексті теорій контрактів і організацій, яку наведено на рис. 1.

Операційна (виробництво і реалізація продукції, товарів, робіт, послуг) і інвестиційна діяльність (придбання й продаж довгострокових необоротних активів, а також поточних фінансових інвестицій, які не є еквівалентами грошових коштів), які здійснюються підприємствами в умовах ринку автономно і координуються за допомогою самостійно встановлених цін, слід розглядати в рамках класичних грошових контрактів.

Поряд з операційною та інвестиційною діяльністю підприємства здійснюють фінансову. Операції, які приводять до зміни величини і складу власного та позикового капіталу, здійснюються шляхом взаємної згоди між економічними агентами щодо кола прийнятих спільних рішень з метою одержання і поділу ренти.

Слід звернути увагу на грошовий потік, який формується на підприємстві при нарахуванні та сплаті до бюджету податків і зборів, які стягуються в порядку, встановленому відповідними законами держави. Такий грошовий потік формується шляхом попереднього планування і має ознаки грошових контрактів, які передбачають утримання від ряду дій.

Також сторони контракту можуть вибирати між гарантованим і гнучким грошовим контрактом. Трансакції, які вимагають здійснення масивних специфічних інвестицій, спричиняють вибір гарантованих грошових контрактів. При високій невизначеності потрібні гнучкі грошові контракти.

Таким чином, при розробці грошових контрактів сторони порівнюють витрати специфікації і вигоди від більш чіткої фіксації зобов'язань в умовах невизначеності. Але при цьому використання менш чітких процедур забезпечує гнучкість, зворотною стороною якої є високі витрати наступних погоджень.

Розмаїтість угод потребує відповідних способів організації діяльності економічних агентів. У сучасній літературі «організації» трактуються досить широко - всі способи влаштувати трансакцію. З точки зору теорії організацій виділяють три способи організації: ринки; інтегровані організації або ієрархії; гібридні форми.

Порівняльна характеристика способів організації, наведених на рис. 1, дозволяє отримати важливу інформацію про внутрішні характеристики різних способів організації та виявити їхні відмінності. Слід зазначити, що в деякий момент часу одна управлінська структура домінує над іншими завдяки її адекватності в забезпеченні здійснення грошових контрактів зі специфічними атрибутами. При зміні атрибутів економічному агенту треба обирати інший спосіб організації.

Рис.1 - Відповідність видів контрактних угод способам організації та їх характеристикам

Із припущенням «прораховування» економічними агентами своїх рішень розглянута модель означає, що під впливом конкуренції агенти постійно шукають найбільш адекватну структуру, тобто структуру, яка відповідає атрибутам трансакції і тому сприяє зведенню трансакційних витрат до мінімуму. Тобто, обрана в конкурентному середовищі структура мінімізує трансакційні витрати.

Розглядаючи теорію трансакційних витрат, відомі економісти акцентують увагу на обмеженій раціональності економічних агентів, які в той же час завбачливі і здатні до опортунізму.

Взаємозв'язок основних передумов аналізу грошових контрактів залежно від форми власності у ключі теорії трансакційних витрат наведений на рис. 2. Поки зміни зовнішнього середовища не стають повністю непередбаченими, обмежена раціональність не заважає координації економічної діяльності. Але як тільки спостерігається високий рівень невизначеності економічні агенти можуть укладати тільки неповні грошові контракти.

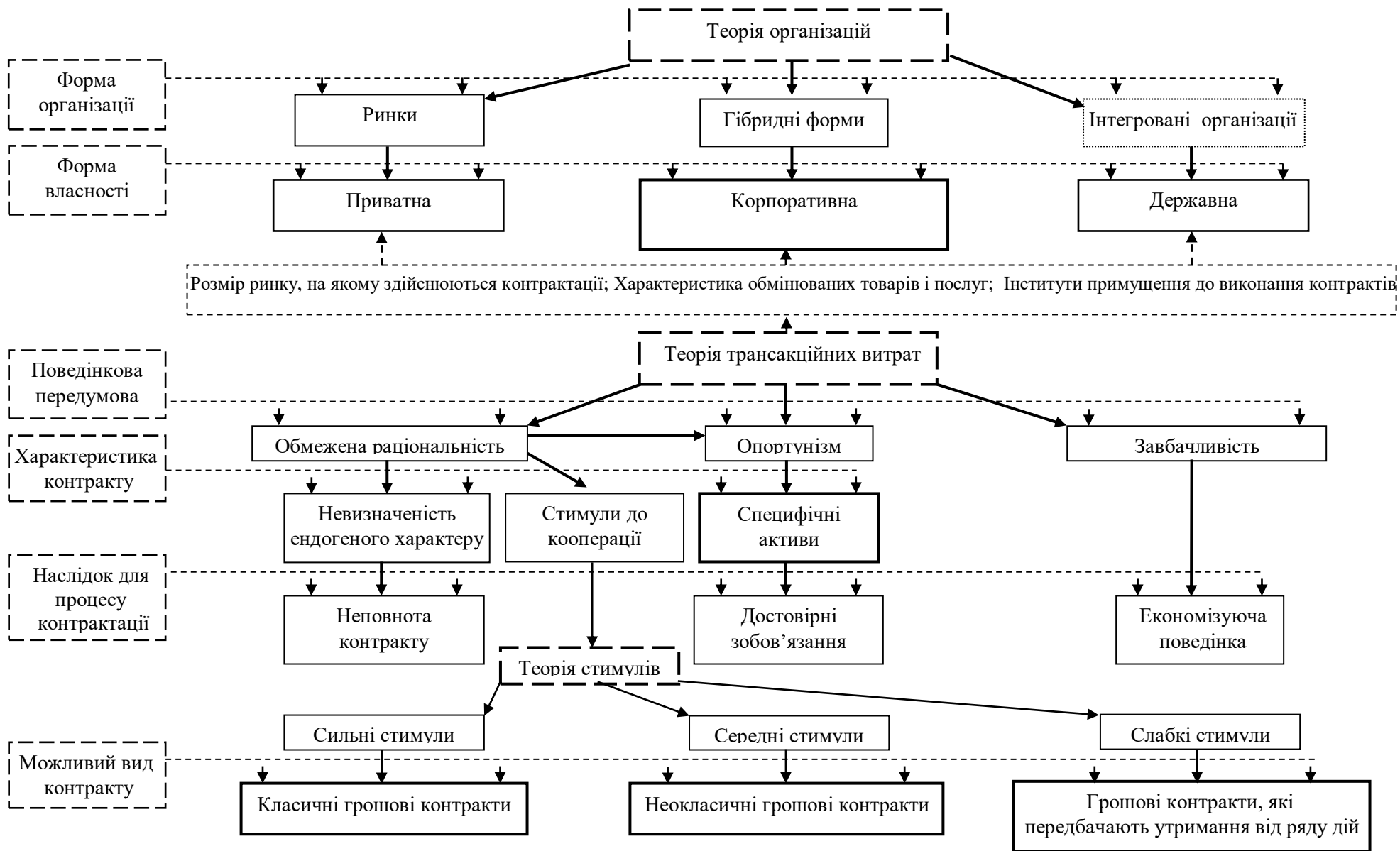

Рис. 2 - Моделювання контрактної угоди підприємств різних форм власності у контексті теорії трансакційних витрат

Доцільність використання підприємствами різних форм власності наведених на рис. 2 форм грошових контрактів спричиняється не тільки існуючими стимулами до інвестування в специфічні активи, невизначеністю зовнішнього середовища, труднощами вимірювання результатів угоди, але ще і тривалістю контракту. При визначенні оптимального строку грошового контракту треба враховувати, що:

- потреба у специфічних активах для здійснення угоди спричиняє укладання грошового контракту на більший термін;
- висока невизначеність угоди обумовлює менший термін укладання грошового контракту;
- здійснення специфічних інвестицій в умовах невизначеності має переваги в рамках інтегрованих структур.

ВИСНОВКИ

Наведені характеристики основних напрямків управління грошовими потоками моделюванням контрактних відносин дозволяють зробити наступні висновки:

- формування універсальної моделі контрактації можливо тільки в теорії, а на практиці економічні агенти зіштовхуються з рядом труднощів;
- до обмежень моделі доцільно віднести: невизначеність зовнішнього середовища, складність оцінки повноти контракту, неможливість вимірювання результатів угоди заздалегідь, визначення оптимального строку контракту, передбачення ймовірних конфліктів та суперечок, які можуть призвести до збільшення трансакційних витрат;
- практична значущість наведених теоретичних моделей контрактації полягає в можливості висування гіпотез відносно зв'язків між окремими властивостями реальних грошових контрактів і умовами, в яких вони укладаються.

Науковою новизною дослідження є: надання авторської дефініції системі управління грошовими потоками у контексті інституціональної теорії; прив'язка грошових потоків, пов'язаних із різними видами діяльності підприємства, до способів організацій та їх характеристик; визначення впливу специфічності активів підприємств на характер грошової контрактації і ризиків, пов'язаних із її проведенням і виконанням.

Перспективи подальших досліджень полягають у конкретизації параметрів грошових контрактів для підприємств торгівлі, сфери послуг, легкої промисловості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Институциональная экономика: Учебник / Под общ. ред. А.Олейника. - М.: ИНФРА-М, 2005. - 704 с.
2. Тамбовцев В.Л. Введение в экономическую теорию контрактов: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 2004. - 144 с.
3. Крічевець К. О. Управління грошовими потоками підприємства (на прикладі суднобудівних і судноремонтних підприємств): Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. - К., 2005. - 19 с.
4. Драч В. І. Управління грошовими потоками в сільськогосподарських підприємствах: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Інститут аграрної економіки УААН. - К., 2003. - 19 с.
5. Бланк И.А. Управление денежными потоками предприятия. - К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. - 736 с.
6. Фінансовий менеджмент: Підручник / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. - К.: КНЕУ, 2005. - 536 с.
7. Ластовенко О. В. Вдосконалення системи управління грошовими потоками підприємства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. - Донецьк, 2005. - 18 с.
8. Буряковський В.В., Грабчук О.М. Кількісні критерії оцінки невизначеності макроекономічних фінансових потоків // Фінанси України. - 2006. - №4 - 149-157.
9. Риск-менеджмент: Учебное пособие / К.В. Балдин. - М.: Эксмо, 2006. - 368 с.